

תמונות המלחמה

דב גביש

תמונות מלחמה ושלווה

טרם הצטרפותה של בריטניה למלחמה, ב-3 באוגוסט 1914, הזדרזו האוסטרלים להציע לקבינט הבריטי את השתתפותם. המתנדבים, אלה "השכנים שם למטה", Down under, אוסטרלים וניו זילנדים, רצו להשתתף בהרפתקה לצד 'מדינות ההסכמה'. הם כבר השתתפו במלחמות נידחות כמו בסמואה, דרום אפריקה ורוסיה-יפן, אבל המלחמה הזאת העלתה אותם אל לבה של אירופה. רבים מהלוחמים הצטיידו באופן חופשי במצלמות כדי לתעד ולהנציח את מעלליהם, כדי לראות עולם ולהיראות כבעלי זהות לאומית משלהם, שהרי אומות חדשות נובטות במצע של מלחמות. הבריטים הזמינו את הדומיניונים להציע עיתונאים צבאיים ובאופן גלוי סופחו אליהם אנשי תקשורת, צלמים, גם ציירים, שכמה מהם היו להיסטוריונים לאומיים; והיו עיתונאים וצלמים שהוגדרו כ"רשמיים". תוך זמן קצר הבין הלורד קיצ'נר, שר המלחמה הבריטי, עד כמה המצלמות עלולות לקבוע את גורל המלחמה.

התעניינתי במיוחד בשני צלמים אנו"קים, מהבכירים שבהם, מלקולם רוס הניו-זילנדי וג'יימס פרנק הארלי האוסטרלי. האחד החל את שליחותו בגליפולי והשני פעל זמן קצר בארץ, ב-1918. תשומת לבי פנתה בעיקר לסיפורו של השני לאחר התוודעות מפתיעה. ב-1988 שהיתו בארכיון ההנצחה האוסטרלי בקנברה כאורח-מחקר. התעקשתי להשתלב בין העובדים מעבר לדלפק כדי לחפור באופן עצמאי בקרביים של האוספים ולהחשיף באופן חופשי למה שהצטבר בארכיון על הארץ בשתי מלחמות העולם. להפתעתי ראיתי שעל כמה משולחנות העובדים הודבקו תצלומים צבעוניים של ארץ-ישראל ממלחמת העולם הראשונה. הוסבר לי שבארכיון נמצאו הנגטיבים (מזכוכית) של צלם אוסטרלי, שנודע כבר אז בצילומי צבע ראשוניים. לרגל תערוכה ניידת של הארכיון במדינות אוסטרליה, ניסו, במעבדת הארכיון, לחזור ולהדפיס את התמונות בצבע. מבחר מהתצלומים המוצלחים שוגרו לתצוגה ואילו העובדים אספו את תצלומי הניסיון הפגומים והדביקו אותם על שולחנות העבודה. הופתעתי וביקשתי לקבל כמה מהתצלומים עבור האוניברסיטה ואז התברר לי שהגב' מיה ביילי, אוצרת התערוכות בתיאטרון ירושלים, הקדימה והזמינה אותם לתצוגה לרגל אירועי שנת ה-40 למדינה, כנראה לפי מידע שקיבלה מיעקב גרוס במאי סרטי תעודה היסטוריים וחוקר תולדות הסרט העברי. כאשר ביקשתי מביל פוגרטי (Fogarty), ראש המדור החזותי-קולי בארכיון, משהו עבור האוניברסיטה הובטח לי שבתום סבב התערוכה באוסטרליה אקבל, אולי שיקופיות.¹

¹ ראו את הפתיח במאמר No Man's Land באתר האישי. ביל פוגרטי (Fogarty) ראש המדור החזותי-קולי בארכיון, הבטיח ועמד בדיבורו. ב-2017 ביקר עם רעייתו בארץ כדי לאתר את מקום נופלו של אחד מאחייניה.

עיתונאים רשמיים

שני העיתונאים-צלמים, רוס והארלי, זכו במעמד של עתונאים רשמיים. אין סיבה להשוות ביניהם, כי גם לא היו הצלמים היחידים. החיילים לא הורשו לקחת מצלמה לחזית מחשש לפגיעה ברוח הלחימה, אך בגליפולי הנידחת איש לא אכף את האיסור. לשניהם היה עבר צילום הרפתקני ואולי בגינו נקבעו כצלמים רשמיים בתקווה שיקפידו על פקודות. הניו זילנדי היה מטפס הרים והאוסטרלי היה צלם בגיחות מחקר לאנטארקטיקה. בגיחה השלישית, שיצאה לדרך ב-1914, ספינת המסע של ארנסט שקלטון נלכדה בקרחונים וניטשה. אף-על-פי ששניהם היו כביכול מיומנים לחיל אחד – אנז"ק – ללא כול קשר ביניהם ובמועדים שונים הם נועדו לחזית המערבית, לאירופה, כול אחד לצבאו. אלא שתהפוכות המלחמה הביאו את רוס קודם לגליפולי ואת הארלי, לאחר שנדחה מאירופה, לארץ-ישראל.

השניים הגיעו לשדות הקרב באירופה בעיצומה של המלחמה. מלקולם רוס, עיתונאי, שאייר את כתבותיו בצילומים, נאלץ להתחרות בביתו ב-47 עיתונאים, שבקשו מינוי רשמי כעיתונאי ניו זילנדי צבאי ראשון. לכן, רוס יצא לאירופה רק עם התגבורת הניו זילנדית, שבלחץ המאורעות נחתה בגליפולי ב-24 ביוני 1915. הארלי האוסטרלי, שנחלץ מאנטארקטיקה לאחר שנתיים, הגיע ללונדון בנובמבר 1916, ב-1917 נחת בזירת הסוס במדים ובדרגות ייצוג וכעבור שנה נחת בארץ.

רוס והארלי היו בעלי תושייה בצילום. רוס מצא דרך לפתח את תצלומיו בתנאי שדה והארלי, בתנאי אנטארקטיקה אפילו הקדים לצלם בצבע. ככול עיתונאי הנמצא במקום אחד ומחמיץ אירוע במקום אחר, שניהם החמיצו אירועים משמעותיים במלחמה. רוס החמיץ את הנחיתה האומללה בגליפולי ב-25 באפריל ומפאת מחלה החמיץ גם את סיקור הנסיגה. החמצותיו של הארלי הוקדשו לארץ-ישראל, כי ב-11 בנובמבר 1917 הוא הורחק מאירופה כאשר חשף שבכוונתו להראות ברבים את משמעותה של המלחמה ונוראותיה.

Frank Hurley

Malcolm Ross

הנפגע הנשכח

מחקרים אקדמיים בשנות ה-2000 התחקו אחר תפוקתו של רוס ונשאו כותרות מתנצלות, מצטדקות ומאתגרות: "מפסגות לשוחות"², או "The Perfect War Correspondent" ובמחקר אחר הוא כונה "הנפגע הנשכח"⁴: "A forgotten casualty of the Great War". לפי הנחיות הצנזורה הצבאית הניו זילנדית על מלקולם רוס היה לקבל אישור לשיגור הידיעות. הוא נדרש שלא להבריכן אלא לשגרן בדרך היס, שהרי צפויה מלחמה זריזה דלת הפתעות. אלא, שכבר אז איבדו הניו-זילנדים כ-20 אחוז מחייליהם. ב-26 ביוני, יומיים לאחר נחיתתו בגליפולי, שיגר רוס את הידיעות הראשונות, והן התפרסמו רק ב-14 באוגוסט.

הדרדנלים וגליפולי (דגם)

עם הפינוי מגליפולי בדצמבר עלה מנין אבידותיהם של הניו זילנדים ל-7,473 בחללים, פצועים, נפגעי תאונות ומחלות מתוך כ-8,556 מאנשיהם. בנו של רוס היה בפצועים. רוס ספג ביקורת נוקבת בגין המידע הפושר והדל ששיגר כאיש המערכת הרשמית, בהשוואה לדיווחים המיידיים של חיילים ועיתונאים אחרים, שעקפו את הצנזורה ללא היסוס בדווחם על הדשדוש האומלל והלם האבדות. זאת לא הייתה מלחמה מקומית כמו מלחמת קרים, שגם צולמה (1853-1856), מלחמת האזרחים בארה"ב (1861-1865), או רוסיה-יפן ב-1904-1905, אלא התפכחות. זו הייתה מלחמת עולם המצוידת באמצעים קטלניים מתקדמים, מצולמת אך מצונזרת. במועדים שונים היו בגליפולי 13 עיתונאים אנו"קים עצמאיים,⁵ בהם צ'ארלס בין (Bean), שהיה להיסטוריון הצבאי האוסטרלי הראשי ויזם את הקמת הארכיון והיכל הזיכרון האוסטרלי בקנברה ⁶. Australian War Memorial

Allison Oosterman, [Malcolm Ross: From the Peaks to the Trenches](#), unpublished Ph.D. thesis. Auckland, NZ: University of Technology, 2008. 2

Alan Cocker, Pacific Journalism Review 22 (1), 2016. 3

Palenski, Ron, [Malcolm Ross: a forgotten casualty of the Great War](#), University of Otago, 2007. 4

Allison Oosterman, Covering Gallipoli: A New Zealand war correspondent in the age of empires. 5

דב גביש, 'ארכיון ההנצחה האוסטרלי', *קתדרה* 56, יוני 1990, עמ' 170-175. 6

מצלמות לוחמות

מצלמה בגליפולי⁷

מצלמת-כיס קודאק של סמל מחטיבה 4 של הפרשים הקלים, ששרדו את מסע הקרבות מהפירמידות במצרים, 1915 דרך למנוס (יוון) ל- Lone Pine ו-Gaba Tepe בגליפולי; 1917 בלגיה וחזית המערב; 1918, דרך סאותהמפטון, מרסייל, פריס ורומא שבו בשלום לאוסטרליה. כל התלואות נרשמו על פני המצלמה.

אנז"ק בגליפולי

Vest pocket Kodak camera belonging to Sergeant P E Virgoe, 4 Light Horse Regiment,

7

AIF. REL33223

לעומת רוס, פרנק הארלי היה פורק עול. כתלמיד שובב, נטש את ביתו בפרבר של סידני כבר בגיל 13, בן 17 רכש מצלמה, שב ללימודים טכניים ואקדמיים ומאז נודע כצלם נועז, אמיץ, הרפתקן וקולנוען. הארלי, כצלם, גם לא ידע חיי משפחה סדירים ב-42 שנות נשואים לזמרת אופרה צרפתיה שהיכירה במצרים לאחר יציאתו מארץ ישראל. תמיד היה מסור למקצועו כי למד לקח, שאלמלא תצלומיו באנטארקטיקה איש לא היה מתייחס למסע ולעלילותיו, אלא כהערת שוליים.

לאחר שנחלץ מאנטארקטיקה נועד הארלי לחזית המערבית, ללא תחושת חובה כולשהי לשולחיו. על אפם וחמתם של מפקדיו, בניגוד לצלמים רשמיים, האוסטרלי נהג במצלמתו ככלי לחימה בדעת הקהל. מנסיונו למד שאין תכלית במלל, גם לא שורה בכתב ולפעמים גם לא במראה עיניים אם אינם משקפים כהלכה את המתרחש בשדות הקטל. לפי המנין האוסטרלי כ-25.000 בעלי מצלמות הגיעו לחזית. הארלי עלה עליהם כאשר לא היסס ליצור מעין מציאות מצולמת, אמיתית כביכול, כדי להעצים את רושמה הנורא של המלחמה בתמונה העוברת מיד ליד ומדור לדור, במקום לדווח ביושב עיתונאי ובאיזכור שולי חולף ופג תוקף. כדי לדלג על ביקורת הצבא וחשיפת אי-כשירותם של בכירי המפקדים, התכוון הארלי להציג את יצירותיו בפני הקהל בגלריה בלונדון בעיצומן של הקרבות, כאילו היו תצלומים דוקומנטריים. צ'ארלס בין, היסטוריון המלחמה האוסטרלי, שתצלומיו מאיירים את ספרות ההיסטוריה של המלחמה, כינה את הארלי שקרן ואת "יצירותיו": Fake.

בהדחתו מאירופה, באוקטובר 1917, ארח הארלי לאוסטרלים במצרים. היסטוריון הקרבות האוסטרלים בארץ-ישראל היה הנרי סומר גאלט (H.S. Gullett) שישב בקהיר. בהשפעתו, הארלי מצא את עצמו בזירה המשנית, בארץ-ישראל, בקרב הגייסות הרכובים והמעופפים של הטייסת האוסטרלית הראשונה. לכן תפוקתו מעניינת אותנו יותר מזו של הניו זילנדי, שכלל לא היה פה ולא זכה לתפוצה ותהודה גם בניו זילנד עצמה.

סוגת החיקוי

הארלי הגיע לארץ ב-28 בדצמבר 1917. כאן הוא החמיץ את כיבושן של באר שבע ועזה על-ידי חיל הרגלים הרכוב של האוסטרלים, והחמיץ גם את כיבוש ירושלים, לבקשתו של לויד ג'ורג', ראש ממשלת אנגליה, כדי להעניקה לעולם הנוצרי לחג המולד. ואף-על-פי-כן, הארלי, שנדחה בגלל אלתורי הדרמטיות בתצלומיו, חגג בזירה המשנית. כאן זכה בעדנה שכול עיתונאי-צלם מייחל לה, הצבא אהב אותו, אפילו מטוסים הועמדו לרשותו לצילומי קרקע ואוויר. ארץ הקודש הייתה לבמה והצבא אימץ מנוף תיעודי רב עוצמה של יצרן תמונות שראה את הנולד. האווירה ופתיחות הצבא ומפקדיו פיתו אותו לשהות בארץ ארבעה חודשים, להאריך את שהותו ולצלם כאוות נפשו מאות תמונות וכמאה מהן בצבע.

גנרל שובל, בכיר המפקדים האוסטרליים בחזית ארץ-ישראל ומפקד קורפוס המדבר הרכוב, העריך עד מאוד את תרומתו התדמיתית של הארלי. נתן לו יד חופשית בינואר אך מנע ממנו לסכן את עצמו ולסקר את כיבוש יריחו בפברואר 1918, הקרב היחידי הממשי שהתרחש בימי שהותו בארץ. בינואר העמיד לרשותו גייסות לשחזור קרב באר שבע, פרשיו דהרו בחוצות עזה והסתערו על אויב דמיוני בחולות אל-עריש. הארלי נטע בארות במדבר, הצעיד פרשים בירושלים ובלבד שלא יעדרו מהתיעוד ההיסטורי של כיבוש העיר והצליח. צילומיו חוזרים ומוצגים באוסטרליה בכול הזדמנות.⁸

⁸ יעקב גרוס, 'הרלי שב לשדה הקרב', **ירושלים**, 21.7.1989, עמ' 25, 'ישראל 1918' כבר אז בצבע', **הארץ** (תערוכות), 6.8.1989, עמ' 27; דב גנחובסקי, 'הצבא האוסטרלי "נכנס" לירושלים', **ירושלים** 20.7.1990; נתן גרוס, 'כשהאוסטרלים צעדו מול מגדל דוד', **על המשמר**, עמ' 16; טלי כהן, 'אוסטרלי בשדה כלניות', **ידיעות אחרונות** יתל אביב' 23.11.90; מיכאל סגן-כהן, 'דין וחשבון', **ירושלים** 18.1.1991, עמ' 16; Meir Ronnen, 'Cobbers in Palestine', *The Jerusalem Post Entertainment Magazine*, 21.7.1989, p. 2.

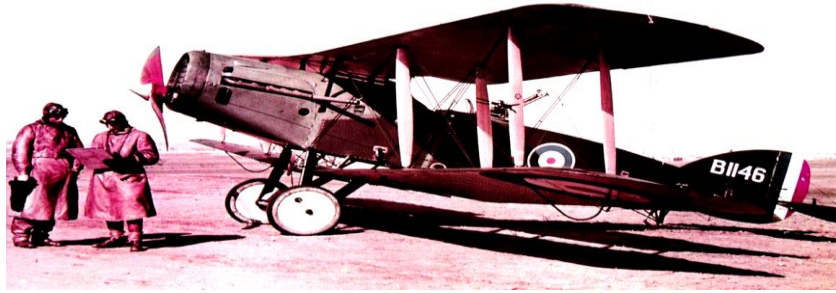
לפקודתו של הארלי

"מדהים מה מוכן הצבא לעשות למען המצלמה", רשם הארלי ביומנו ב-16 בינואר 1918 ו"אחרי הגיהינום בצרפת ארץ-ישראל היא פיקניק". אלה היו פרטים שוליים שהכניעו את העובדות ההיסטוריות וגרמו לשוב ולחקור, לאחר שנים, את מהימנות התיעוד המצולם של הקרב על באר שבע.

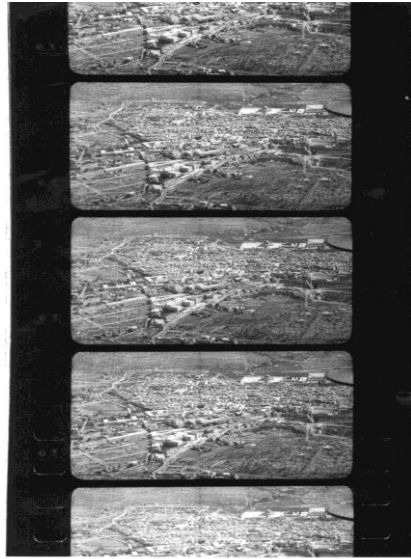

הארלי בוחן תחמושת טורקית באזור גזרה, 4.1.1918

ב-4 במרץ 1918 יצא הארלי לקהיר לפתח את תצלומיו, השאיר עותק ברשותו של גאָלט למען ההיסטוריה הצבאית האוסטרלית – אלה התצלומים שקיבלו את פני בבואי לארכיון האוסטרלי ב-1988. באפריל 1918, במצרים, התחתן עם זמרת צרפתייה, שהייתה לאם ארבעת ילדיהם, והמשיך ללונדון לתערוכה, שהעצימה את הניגוד בין הגישה ההיסטורית לתצוגת חויית המציאות הקשה של המלחמה. באוגוסט התפטר הארלי מהצבא.

הארלי עם המצלמה בטייסת האוסטרלית

ירושלים 1918 (הארלי)

תמונות מלחמה ושלום

האוסטרלים עמדו בהבטחתם. 40 תצלומים שוגרו לאוניברסיטה ולתצוגה בתיאטרון ירושלים. בחוברת **טבע וארץ** (מאי 1990, ל"ב 4, עמ' 19-22), בעברית ובאנגלית, פרסמתי את סיפורו של הארלי. תצלומיו הוצגו בתיאטרון, ביד בן צבי, במוזיאון לצילום בגן התעשייה תל-חי ובשדה התעופה בחצרים. כאשר התערוכה הוצגה בגלריה האוניברסיטאית בתל אביב, נשא עלון התערוכה את הכותרת: **תמונות מלחמה ושלום** וכותרת משנה: **לשפץ היסטוריה**.⁹

השגריר האוסטרלי ורעייתו בגלריה האוניברסיטאית

The Making of Myths

לרגל 75 שנה לקרב על באר שבע, בדצמבר 1992, הוצגו התצלומים במוזיאון הנגב בחסות עיריית באר שבע. הפעם הייתה לתצוגה משמעות נוספת. מטבעו של דיון היסטורי שהוא מתעורר עם כל ממצא חדש הנחשף, או שב ומפיח חיים במקורות. ב-1983, חמש שנים לפני ביקורי בקנברה, התפרסם מחקר בביטאון הארכיון והיכל הזיכרון האוסטרלי הנוגע בארץ ישראל. המחקר דן במהימנות תצלום הסתערות הפרשים בקרב על באר שבע בעקבות הקלישאה שהיה זה קרב הפרשים האחרון בהיסטוריה.¹⁰

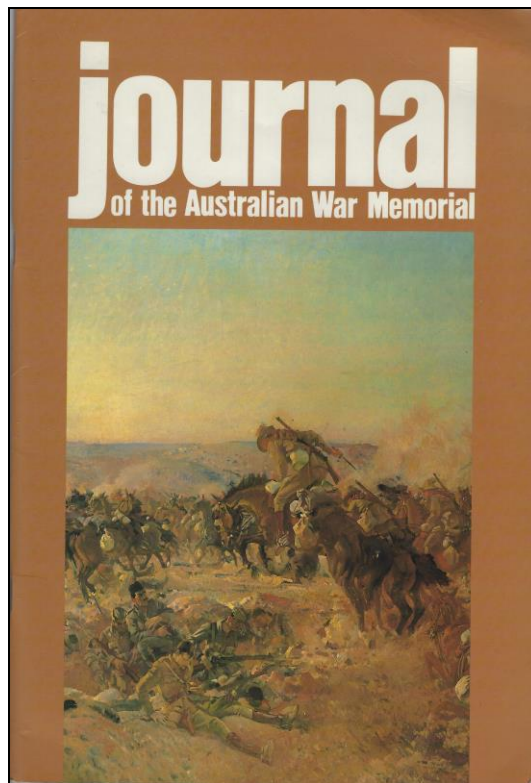
The Charge

הרוכבים האוסטרלים אגפו אז את באר שבע בחשאי וכבשו את העיר בסערה מכיוון מזרח מבלי לרדת מגב הסוסים. כך עלה הספק בדבר מהימנותם של צילומים ששרדו את האירוע בו הפרשים נראו דוהרים אל מול פני הצלם והמצלמה, ברמז לצילומי הסתערות מבוימת אחרת שחולל הארלי. אמנם נמצא גשש אוסטרלי שיצא לפני המחנה המסתער וסיפר שהספיק לצלם את הרוכבים העולים עליו בהפתעה. אך בארכיון האוסטרלי לא השתכנעו; השחזור ההיסטורי גבר. כדי להציג את הסוגיה, שהייתה לנכס היסטורי-אוסטרלי צבאי, העדיפו עורכי הביטאון לעטוף אותו בקטע מציורו המרשים של הצייר האוסטרלי ג'ורג' למברט משנת 1920.

ג'ורג' למברט: הקרב על באר שבע (1920)

(אוקטובר 1983)

לקראת שנת המאה למלחמת העולם הראשונה ולרגל הצבת פסל פרש בגן החייל האוסטרלי בבאר שבע, 11 שבו האוסטרלים לסוגיית הקרב המשמעותית הזאת וב-10 במאי 2013 הנפיקו שני בולים בניחוח היסטורי, הקרב על באר שבע לשוק הבינלאומי והקרב על תל שבע -- לפנימי.

בעיתון **במתנה** (במחנה 11, 21.11.1990 עמ' 30-33) לא התפתו להיצמד למיתוס האוסטרלי והעדיפו להישאר כפופים למציאות:

צלפים אוסטרלים בהרי ירושלים

לשמר את המיתוס

הארלי שב למזרח התיכון ב-1943 כראש יחידת הצילום שליד המשרד הבריטי למידע והסברה. הוא רק החליף את הכובע.

הארלי בארץ במלחמת העולם השנייה

מיום שהארלי וצלמים אחרים הבינו שבהעדר צילום מאבדים תשומת לב וענין, למדו כולם שהכרחי לחקות את האירוע כתחליף הממלא את החסר. כך גם נקטו בארץ ברגע היסטורי כמו במפגש הלא מצולם בין הרצל לקיסר הגרמני וילהלם בירושלים. וקרוב יותר לימינו, בעקבות מלחמת ששת הימים שלנו, האלוף עוזי נרקיס הורה לשחזר את העלייה להר הבית כדי לצלמה ומיכה שגריר שחזר בסרט את הקרב על גבעת התחמושת:

● לא מיזמן צפויתי בהחמור ארבעיניו מצולם שתי"ן
עך את ביבוש הייהפית במלחמת ששת הימים.
התמונות היו ברורות, יציבות ומעוצבות בקי
פידה. איך הצליחו הצלמים במשימתם? (עוזי
אלברט)

○ מיד עם תום הקרבות יזם אלוף הפיקוד, עוזי
נרקיס, שחזור מצולם בלי אישור מהמטכ"ל. הוא
פנה למח"טים וללוחמים העייפים להתנדב ליום
צילום, לקח את מפתחות שער השבטים ושער
המוג'בים משומרי הוואקה, ובשעה שלוש לפי
נות בוקר דוכזו שוב הצנחנים בנקודת הפריצה.
הוטל עוצר על האזור, והלוחמים שעטו לכיוון
כיפת הסלע לפי הוראת הבמאי. הם ירו כדורים
חסרי קליע ופוצצו חזיזים. כל העניין נמשך
פחות מחצי שעה. לפחות "תקומה" הדוייתה מכל
העניין.

כל העיר 11.12.1998, עמ' 66

בסרטו 'גבעת התחמושת - טייק 3', שיוקן בשבוע הבא
בהקרנת בכורה בפסטיבל הקולנוע, חוזר הבמאי המפיק מיכה
שגריר אל גבעת התחמושת ומנסה לבחון מחדש את האופן שבו
נשתמר הקרב בזיכרונו הקולקטיבי. באומץ לב הוא ניגש אל
אהת הפרות הקדושות המוגנות ביותר בתודעתנו הלאומית,
ומתוך הערכה וקירבה רגשית אל המיתוס הוא מעלה שאלות
נוקבות, שיכולות לתת לנו כלים לבחון את עצמנו מחדש.

מורשת קרב עם טייפ

קול ירושלים (המוסף), 8.7.2001, עמ' 47

ב-2002 קיבלתי מידע על תערוכת תצלומיו של הארלי בקונטיקט ארצות-הברית, על מסעותיו באנטארקטיקה ובמלחמת העולם. זיהיתי את מלאכתו המצמררת במלחמת העולם, שתצלומיו היו Composite print. בתמונת פלנדריה, ב-1916, שילב הארלי 12 נגיבים

ולמרבה המבוכה ב-1918 עשה מעשה דומה בתמונת ארץ ישראל. אגב, האם זו ארץ ישראל?
אכן האדמה רעדה בפייק מושלם בשתי התמונות:

Over the top, Flanders, WWI. October 1916. A famous composite print.

1st Australian Flying Corps, Palestine, WWI, 1918. Composite print

כלניות

צילומיו ויצירותיו של הארלי היו תיעוד מרטיט. הצילום שנגע ללבי מכל היה של הפרש האוסטרלי בשדה הכלניות. מאז עברו וחלפו מלחמות העולם הראשונה והשנייה. באבחת צילום וזמר גם הן, שלא באשמתן, 'הכלניות האדמדמות' נדרשו לשאת את שירת המחאה למראה הכומתות האדומות של המוטסים הבריטיים, אלה שנחלצו מאירופה והונחתו בספטמבר 1945, כדי לייצב פה את המציאות הסבוכה שלנו.

פרש אוסטרלי בשדה כלניות בדיר אל-בלח